ASOSIY STAVKANING TIJORAT BANKLARI KREDITLARI QIYMATINING KO‘RSATKICHI SIFATIDAGI ROLINING USLUBIY JIHATI

Abdullayeva Charos Abdullo qizi
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti, mustaqil izlanuvchisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.16753210

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Asosiy stavkaning tijorat banklari kreditlari qiymatining ko‘rsatkichi sifatidagi rolining uslubiy jihatini ko‘rib chiqamiz. Markaziy bankning asosiy stavkasini belgilashda turlicha qarashlar mavjud bo‘lib ularning tahlili ko‘rib chiqildi. Asosiy stavka darajasi iqtisodiyotdagi pul massasi hajmi, inflyatsiya darajasi, qarz oluvchilar uchun foiz stavkalari darajasi kabi ko‘rsatkichlarga ta’sir qiladi. Asosiy stavkani aniqlashga yondashuvda ushbu ta’sirni aks ettirish juda muhimdir.

KALIT SO‘ZLAR

Markaziy bank, markazlashgan bank, tijorat banklari, kredit, asosiy stavka, hisob stavkasi, chegirma stavka, inflyatsiya darajasi, pul massasi hajmi.

АННОТАЦИЯ

В данной статье мы рассматриваем методологический аспект роли базовой ставки как индикатора стоимости кредитов коммерческих банков. Существуют разные взгляды на установление ставки центрального банка, и был рассмотрен их анализ. Уровень основной ставки влияет на такие показатели, как размер денежной массы в экономике, уровень инфляции, уровень процентных ставок для заемщиков. Важно отразить этот эффект в подходе к определению базовой ставки.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Центральный банк, централизованный банк, коммерческие банки, кредит, основная ставка, учетная ставка, учетная ставка, уровень инфляции, объем денежной массы.

ABSTRACT

KEYWORDS

In this article, we consider the methodological aspect of the role of the prime rate as an indicator of the value of commercial bank loans. There are different views on setting the central bank rate, and their analysis was considered. The level of the main rate affects indicators such as the size of the money supply in the economy, the level of inflation, and the level of interest rates for borrowers. It is important to reflect this effect in the approach to determining the base rate.

Central bank, centralized bank, commercial banks, credit, prime rate, discount rate, discount rate, inflation rate, money supply volume.

Mamlakatimiz uchun O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini kuchli iqtisodiy o‘sish yo‘liga olib chiqishga qodir bo‘lgan yangi iqtisodiy modelni tanlash masalasi juda dolzarbdir. Shu bilan birga, har qanday uzoq muddatli va barqaror iqtisodiy rivojlanish moliya bozorida faoliyat yurituvchi jamg‘armalarni investitsiyalarga aylantirishning samarali modelisiz tasavvur qilish mumkin emas.Ushbu almashinuv jarayonlarini amalga oshirishda tijorat banklari asosiy bo‘g‘in hisoblanadi. Ushbu jarayonda pul-kredit siyosatini boshqarishda Markaziy bankning roli hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Bu siyosatini amalga oshirish uchun Markaziy bank turli xil vositalardan foydalanadi. Ulardan biri pul-kredit siyosatining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lgan asosiy stavka darajasini o‘zgartirish vositasidir. Asosiy stavka darajasining qarz mablag‘lari qiymatiga ta’siri jamg‘armalarni investitsiyalarga muvaffaqiyatli aylantirishning eng muhim omili bo‘lib, bu mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi uchun zarurdir. Kredit resurslari qiymatining bozorini tartibga solish O‘zbekiston Respublikasida barqaror iqtisodiy o‘sishni shakllantirish uchun asos bo‘lgan inflyatsiyani tartibga solish siyosatining asosiy qismlaridan biridir. Ushbu yo‘nalishning dolzarbligi kredit resurslari qiymatiga bozor iqtisodiyotiga ta’siri orqali jamg‘armalarni investitsiyalarga aylantirishni amalga oshirishdan iqtisodiyotga ijobiy ta’sirini maksimal darajada oshirish uchun asosiy stavka darajasini o‘zgartirish vositasidan foydalanish samaradorligini oshirish bo‘yicha tizimli va ilmiy takliflarni ishlab chiqish zarurati bilan bog‘liq.

Asosiy stavkaning tijorat banklari kreditlari qiymatining ko‘rsatkichi sifatidagi rolining uslubiy jihatini ko‘rib chiqamiz.

Turli mamlakatlarda Markaziy banklarning paydo bo‘lish tarixi o‘xshashdir. Dastlab, pul emissiyasini tashkil qilish funksiyasi bir nechta yirik bank tuzilmalariga yuklangan.

Keyinchalik, bu funksiya emissiya markazi va iqtisodiyotning turli tarmoqlarini kreditlash funksiyalarini birlashtirgan ma’lum bir mamlakatning asosiy, odatda eng yirik bankiga yuklangan. Vaqt o‘tishi bilan ushbu turdagi banklarga zamonaviy tartibga solish funksiyalari qo‘shiladi.

Ba’zi istisnolar mavjud, masalan, Federal zaxira tizimi dastlab 1913-yilda Amerika Qo‘shma Shtatlarining Markaziy banki sifatida yaratilgan. Biroq, 1791-yilda tashkil etilgan AQSHning Birinchi banki va 1816-yilda tashkil etilgan Ikkinchi banki 1913-yilgacha AQSH Markaziy banki rolini bajarib kelgan.

Dastlab, aksariyat Markaziy banklar aksiyadorlik banklari edi. Keyinchalik, 20-asrning o‘rtalarida ularning aksariyati milliylashtirildi. Birinchi Markaziy banklar Angliya, Germaniya, Shvetsiya, Fransiya va Ispaniyada tashkil topgan. Asosiy banklarning markaziy banklar sifatida ajratilishi bilan ikki bosqichli bank tizimi shakllana boshladi.

Zamonaviy Markaziy banklar davlat organlaridan ma’lum darajada mustaqilligi bilan ajralib turadi. Biroq, bu mustaqillik darajasi mamlakatdan mamlakatga farq qiladi. Ayrim mamlakatlarda Markaziy banklar pul-kredit siyosatini mamlakat Moliya vazirligi va boshqa davlat organlaridan mustaqil ravishda amalga oshiradilar.

Buning yorqin misoli — Angliya banki. Boshqa mamlakatlarda, masalan, Germaniyada Markaziy bank pul-kredit siyosatini amalga oshirib, Moliya vazirligining agenti sifatida ishlaydi va u davlat organlari tomonidan nazorat qilinadi.

Bank tizimida asosiy yoki markazlashgan bankning ajralib chiqishi, shuningdek, bank faoliyatini tartibga solishning rivojlanishi bilan bank tizimining iqtisodiyotdagi roli hal qiluvchi omillardan biri ekanligi aniqlandi. Iqtisodiyotning sog‘lomligi umuman bank tizimining holatiga bog‘liq. Bank ishi xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘rtasidagi pul muomalasining muhim vositasichi hisoblanadi.

Shunday qilib, bank tizimining samarali faoliyat yuritishi uchun Markaziy bankning bank tizimini tartibga soluvchi va zarurat tug‘ilganda oxirgi instansiya kreditori sifatidagi roli nihoyatda muhim va ko‘pincha hal qiluvchi hisoblanadi.

Bank sektorida likvidlik inqirozi yuzaga kelgan taqdirda, markaziy bank alohida banklarni tezda qo‘shimcha moliyalashtirishi mumkin. Albatta, markaziy bank qo‘shimcha moliyalashtirishni taqdim etganda, ushbu operatsiya uchun foizlarni oladi. Bu holda, Markaziy bankning foiz stavkasi, odatda, hisob stavkasi yoki asosiy stavka deb ataladi.

Markaziy bankning asosiy stavkasini belgilashda turlicha qarashlar mavjud. Masalan, professor B.A. Raizberg[1] tomonidan tahrir qilingan “Zamonaviy iqtisodiy

[1] B.A.Raizberg, L.Sh. Lazovskiy, Y.B.Starodubsevo ”Zamonaviy iqtisodiy lug‘at” “НИЦ ИНФРА-М”. 2024. 512 b.

lug‘at”da Chegirma stavkasi, diskont foiz stavkasiga shunday ta’rif beradi: “1) Federal rezerv tizimi, markaziy bank tijorat banklariga naqd pul zaxiralarini to‘ldirish va mijozlarga kredit berish uchun kredit beradigan foiz stavkasi. Markaziy bank asosiy stavkasi qanchalik yuqori bo‘lsa, tijorat banklari o‘zlari taqdim etgan kredit uchun foiz stavkasi shunchalik yuqori bo‘ladi yoki aksincha;

2) banklar veksellarni diskontlash stavkasi, asosiy stavkasi”. A.G.Kulikov[2] tomonidan tahrirlangan "Pul, kredit, banklar" darsligida. ta’kidlaydi: “Rossiya banki o‘z operatsiyalari bo‘yicha stavkalarni (qayta moliyalash stavkalarini) belgilash va o‘zgartirish orqali pul massasi hajmiga ta’sir qilishi mumkin.”

Qayta moliyalash stavkasining o‘zgarishi O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan tijorat banklariga taqdim etiladigan qo‘shimcha kredit resurslari narxining o‘zgarishini anglatadi.

Shu munosabat bilan shuni yodda tutish kerakki, terminologik jihatdan Markaziy bank bank tizimini qayta moliyalashda foiz stavkasini boshqacha belgilanishi mumkin.

Hozirgi vaqtda bu stavka asosiy stavka deb ataladi. Shu bilan birga, AQSHda Federal rezerv tizimining asosiy stavkasi asosiy stavka deb ataladi. Maqolada Markaziy bankning asosiy stavkasining ma’no va mohiyatini aks ettirish, qanday va qaysi vaqtda atalganiga katta ahamiyat bermasdan, uning o‘z ta’rifini ishlab chiqish muhim hisoblanadi.

Mohiyat haqida gapirganda, biz, birinchi navbatda, muayyan hodisaning ma’nosini va uning o‘zi boshqa hodisalardan farqli ravishda nimani ifodalashini tushunamiz. Bunday tushunishda Markaziy bankning asosiy stavkasining mohiyati shundan iboratki, u bank tizimi uchun pul resursining qiymatidir.

Uning boshqa pul bozori foiz stavkalaridan farqi shundaki, bu stavka, bir tomondan, Markaziy bank pullarining sotiladigan bahosi bo‘lsa, ikkinchi tomondan, mamlakat pul bozorining asosiy ko‘rsatkichi bo‘lib, mamlakat iqtisodiyotining bir qator makroiqtisodiy ko‘rsatkichlariga bilvosita ta’sir ko‘rsatadi.

Shunday qilib, Asosiy stavkani qo‘llashning iqtisodiy amaliyotini hisobga olgan holda, bozor iqtisodiyoti sharoitida asosiy stavkani o‘zgartirish mamlakat iqtisodiyotini pul-kredit tizimini tartibga solishning samarali vositasidir, degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Asosiy stavkasini nazorat qilishning muhimligi haqidagi maqolaning muhimligini tasdiqlovchi bir qator milliy banklar rahbarlarining (xususan, 18 yil davomida AQSH Federal zaxira tizimi raisi bo‘lib ishlagan Alan Greenspan) e’lon qilingan dalillarni misol keltirishimiz mumkin.

[2] A.G.Kulikov. “Pul,kredit,banklar” darslik. Moskva.:“Knorus” 2009. 655 b.

Hozirgi vaqtda O‘zbekiston Respublikasida qabul qilingan iqtisodiy siyosatga muvofiq, ya’ni inflyatsiyani tartibga solish kontekstida, ba’zi tadqiqotchilar ta’kidlaganidek (xususan, Oliy Iqtisodiyot maktabidan O.S. Kuznetsova[3]), Markaziy bank asosiy stavkada bo‘lajak o‘zgarishlarni ko‘rsatish uchun oqilona va tushunarli mezonni tanladi — bu inflyatsiya risklaridir.

Yuqoridagilar nafaqat Markaziy bankning asosiy stavkasini o‘zgartirish bo‘yicha puxta o‘ylangan siyosatning muhimligini tasdiqlaydi, balki asosiy stavkaning qator makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’sir qilish darajasini ham ko‘rsatadi.

O‘rganilgan materialga asoslanib, Markaziy bankning asosiy stavkasini aniqlashga yondashuvni ishlab chiqish zarurdir. Markaziy bankning asosiy stavkasi tijorat banklari uchun qarz resurslari qiymatining foizli ifodasidir, shoshilinch resurslarni moliyalashtirish narxining minimal darajasini aks ettiradi va mamlakat iqtisodiyotiga makroiqtisodiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ta’rifga bunday yondashuv asosiy stavkaning bir qator muhim xususiyatlarini va mohiyatini, uning mamlakat iqtisodiyotiga ta’sirini aks ettiradi. Ushbu ta’rifdan shuni tushunishimiz mumkinki, asosiy stavka doimo foizlarda ifodalanadi va tijorat banklari tomonidan jalb qilingan moliyaviy resurslar uchun to‘lov vositasi hisoblanadi.

Markaziy bank tijorat banklari uchun so‘nggi instansiya kreditori bo‘lganligi sababli, ta’rifda asosiy stavka moliyalashtirish bahosining eng kam darajasi sifatida belgilangan (talab qilingan hisobvaraqlardagi mablag‘lar uchun minimal moliyalashtirish bahosi tushuniladi, shuning uchun gap shoshilinch resurslar haqida ketmoqda).

Shuni ta’kidlash lozimki, asosiy stavka o‘zgarishining mamlakat iqtisodiyotiga makroiqtisodiy ta’sirini ham ifodalaydi.

Ushbu yondashuv Markaziy bankning asosiy stavkasining mohiyatini ham keng aks ettiradi. Bir tomondan, asosiy stavka tijorat banklari uchun qarz resurslarining narxi hisoblanadi. Boshqa tomondan, bu ko‘rsatkichning makroiqtisodiy mohiyatini aks ettiradi. Ko‘rinib turibdiki, zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida Markaziy bankning asosiy stavkasi uzoq vaqtdan beri ko‘pgina manbalar belgilaganidek, tijorat banklari uchun resurs bahosi bo‘lib qolmay, balki ko‘plab xo‘jalik yurituvchi subyektlar va investorlarning xatti-harakatlari uchun muhim ko‘rsatma bo‘lib kelgan.

Asosiy stavka darajasi iqtisodiyotdagi pul massasi hajmi, inflyatsiya darajasi, qarz oluvchilar uchun foiz stavkalari darajasi kabi ko‘rsatkichlarga ta’sir qiladi.

[3] Kuznetsova O., Ulyanova S. The Impact of a Central Bank’S Verbal Interventions on Stock Exchange Indices in a Resource Based Economy: The Evidence from Russia / NRU Higher School of Economics. Series WP BRP "Economics/EC". 2016. No. 155.

Shunday qilib, asosiy stavkani aniqlashga yondashuvda ushbu ta’sirni aks ettirish juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. B.A.Raizberg, L.Sh. Lazovskiy, Y.B.Starodubsevo ”Zamonaviy iqtisodiy lug‘at” “НИЦ ИНФРА-М”. 2024. 512 b.
2. A.G.Kulikov. “Pul,kredit,banklar” darslik. Moskva.:“Knorus” 2009. 655 b.
3. Kuznetsova O., Ulyanova S. The Impact of a Central Bank’S Verbal Interventions on Stock Exchange Indices in a Resource Based Economy: The Evidence from Russia / NRU Higher School of Economics. Series WP BRP "Economics/EC". 2016. No. 155.
4. S.N.Slavin. “Ключевая ставка как инструмент регулирования стоимости кредитных ресурсов в РФ” Sank Peterburg-2022. 141 b.
5. www.cb.uz
6. www.stat.uz